

UOT 331.5:314

ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİ VƏ ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN
METODOLOJİ ƏSASLARI

Ş. N. XURŞUDOV

Gəncə Dövlət Universiteti

İqtisadçılar həmişə həyat səviyyəsinin öyrənilməsi, nəzəri metodoloji və praktiki yanaşmaların inkişafına böyük önəm vermişlər. Müxtəlif yanaşmalara baxmayaraq, demək olar ki, sosial rifah ölçüsü ümumi iqtisadi inkişaf və həyat keyfiyyəti, makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqə olduğunu göstərdi. Məqalədə statistik məlumatlara və mənbələrə əsasən əhalinin gəlirləri və əsas istifadə istiqamətlərinə baxılır.

Açar sözlər: *həyat səviyyəsi, sosial siyasət, maddi təminat, makroiqtisadi göstəricilər, əhalinin gəlirləri, əhalinin xərcləri, nominal əmək haqqı, istehlak səbəti, istehlak qiymətləri indeksi, insan potensialı inkişaf indeksi.*

Həm ölkəmizin, həm də Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadçı alimləri əhalinin həyat səviyyəsinin nəzəri, metodoloji və təcrübi cəhətdən öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət vermiş və indi də verirlər. Bunların içərisində Q.S.Strumilin, C.M.Keynsin, V.M.Mayerin, Z.Ə.Səmədzadənin və başqalarının xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Problemə yanaşmada bu iqtisadçı alimlərin fikirlərində mübahisəli məsələlər, fərqli cəhətlər olsa da, onların hamısı öz araşdırmalarında əslində ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını səciyyələndirən makroiqtisadi göstəricilərlə əsas sosial rifah göstəricisi olan həyat səviyyəsi arasında olduqca sıx və qarşılıqlı əlaqələrin olduğunu qeyd edirlər.

Beynəlxalq sənədlərdə göstərilir ki, həyat səviyyəsi əhalinin vaxt vahidi ərzində istifadə etdiyi əmək və xidmətlərə olan tələbatının ödənilməsi ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) «Sosial siyasətin əsas məqsəd və tapşırıqları haqqında» tövsiyələrində deyilir ki, qida, mənzil, paltar, mənzil, tibbi xidmət, sosial təminat, və s. kimi sahələrdən, müəssisələrdən, onların xidmətlərindən asılı olmayaraq sağlamlığın və rifahın qorunması üçün təhsil və digər şeylər də daxil olmaqla dövlət əhalinin həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün bütün tədbirləri görməlidir.

1990-cı illərin əvvəllərindən – müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə yoxsulluğu ifadə edən əsas göstərici kimi pul gəlirləri (xərcləri) yaşayış minimumundan az olan əhalinin sayı göstəricisindən istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşma mütləq mənada yoxsulluğa əsaslanır və bu zaman ən aşağı fizioloji tələbatın müəyyən edilməsi əsas götürülür.

Lakin dünya təcrübəsində yoxsulluğa qiymət verərkən adətən onun nisbi anlamda başa düşülməsinə əsaslanan yaşayış minimumunun hesablanması metodikasından istifadə edilir. İnsanların bioloji tələbatlarının ödənilməsinin qiymətləndirilməsindən

fərqli olaraq mütləq mənada yoxsulluq cəmiyyətdə nail olunmuş rifah səviyyəsi ilə əlaqələndirilir.

Həyat səviyyəsi makroiqtisadi göstəricilərlə sıx surətdə əlaqədardır, başqa sözlə, əmək məhsuldarlığını yüksəltmədən həyata keçirilən sosial siyasət lazımi nəticəni verə bilməz [1, s. 140-141].

Əhalinin maddi təminat səviyyəsini səciyyələndirəngöstəricilərdən biri ailənin ümumi pul gəlirləridir. Bunu 1.1. sxemindən daha aydın görmək olar.

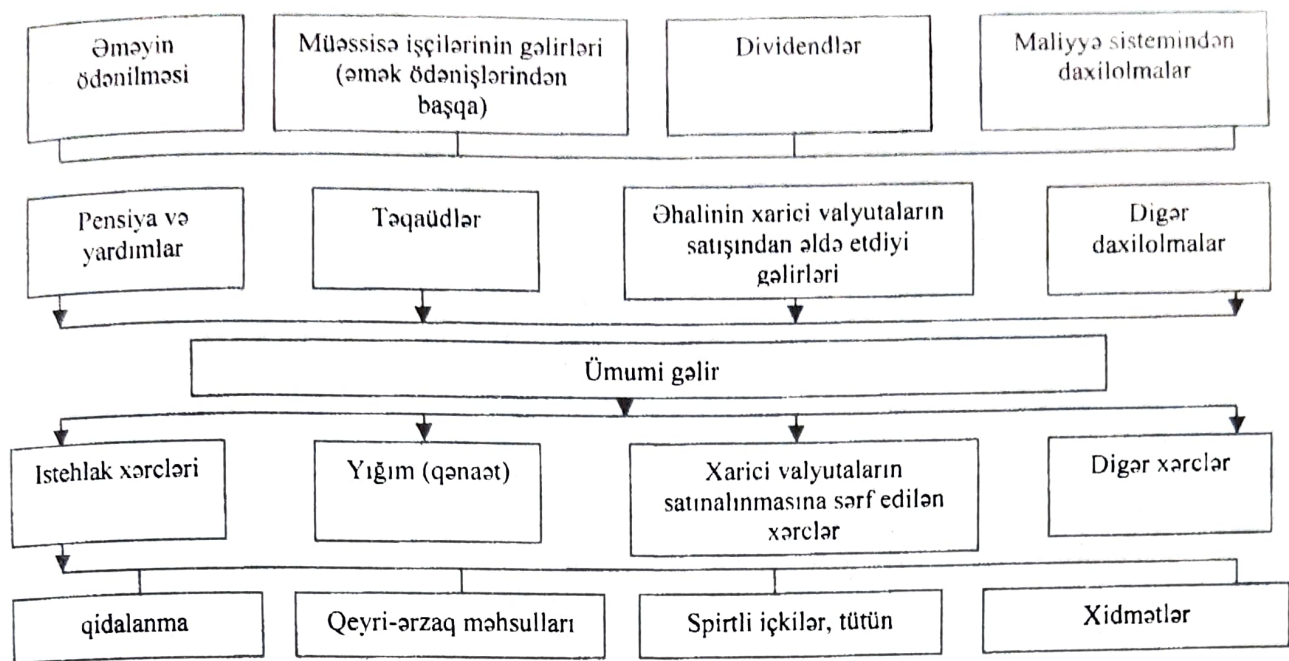
İstehlak olunan əmtəə və xidmətlərin quruluşu və həcmində qida məhsulları ən zəruri tələbatlara aid edilir. Qida məhsullarının satın alınmasına sərf olunan xərclər əhalinin maddi həyat səviyyəsi göstəricisi ola bilər. İstehlak xərclərində onun xüsusi çəkisi nə qədər az olarsa, bu, əhalinin rifah səviyyəsinin bir o qədər yüksək olduğunu göstərir.

Əhalinin gəlirləri iki yerə bölünür: 1) nominal gəlirlər; 2) sərəncamda olan real gəlirlər. Nominal gəlirlərə pul, natural və dolay (pulsuz xidmətlər) gəlirləri daxildir. Nominal gəlirlərin içərisində pul gəlirləri xüsusi yer tutur. Pul gəlirləri isə üç mənbədən də təşkil olunur: 1) əmək haqqı; 2) mülkiyyətdən əldə edilən gəlirlər (dividendlər, faiz məbləği, rent); 3) sosial ödənişlər (pensiya, yardımlar, təqaüdlər) [2, s. 377-379].

Sərəncamda qalan real gəlirlər nominal gəlirlərdə vergiləri və digər icbari ödənişləri çıxmaqla müəyyən edilir və iflyasiyanın səviyyəsi nəzərə alınmaqla hesablanır.

Real gəlirlərə dair proqnozlar işlənilib hazırlananda əhalinin pul gəlirləri və xərcləri balansından istifadə edilir. Real gəlirlər pul gəlirlərinin həcmi və forması mənbələrini, habelə sərf olunan pul vəsaitlərinin həcmi və quruluşunu və yığım (qənaəti) səciyyələndirir.

Balansın göstəricilərindən əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin hesablanması, pərakəndə ticarətin əsasını təşkil etməsi və pul tədaviyünün tənzimlənməsi istifadə olunur.

Sxem 1.1. Ümumi pul gəlirinin quruluşu və ondan istifadə edilməsi istiqamətləri

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin inkişafı əhali gəlirlərinin formalaşmasında müəyyən dəyişikliklərin olmasına gətirib çıxarmışdır. Bunu 1-ci cədvəlin məlumatlarından da aydın görmək olar.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasında əhalinin pul gəlirlərinin quruluşu, %-lə

	İllər				
	2005	2010	2011	2012	2013
Gəlirlər – cəmi	100	100	100	100	100
O cümlədən:					
İşçilərə əmək ödənişləri	36,6	27,4	26,3	26,5	25,7
Sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər	42,6	57,5	60,8	61,0	63,4
Mülkiyyətdən gələn gəlirlər	0,1	1,5	0,9	2,3	1,4
Alınmış cari transfertlər	20,7	13,6	12,0	10,2	9,5

1-ci cədvəldəki məlumatlardan görünür ki, 2005-2013-cü illərdə əhalinin pul gəlirlərinin quruluşunda ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Belə ki, işçilərin əmək ödənişlərinin pul gəlirlərində xüsusi çəkisi 36,6%-dən 25,7%-ə enmiş və ya 10,9 faiz bəndi azalmış, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi isə 42,6%-dən 63,4%-ə yüksəlmiş, yaxud da 20,8 faiz bəndi artmışdır. Bu dövrdə mülkiyyətdən əldə edilən gəlirlərdə də artım, alınmış cari transfertlərdə isə azalma müşahidə olunur. Bütün bunlar ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşdığını və iqtisadiyyatımızın bazar qanunları əsasında inkişaf etdiyini göstərir. Əhali xərclərinin müqayisəli təhlili də onun istehlakında əhəmiyyətli dəyişikliklərin olduğunu deməyə əsas verir. Bunu 2-ci cədvəlin məlumatlarından aydın görmək olar.

2-ci cədvəldəki məlumatlardan göründüyü kimi, təhlil olunan dövrdə əhalinin istehlak xərclərinin quruluşunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, əhalinin təminat səviyyəsi yüksəldikdə ərzaq

məhsullarının satın alınmasına sərf etdiyi xərclərin xüsusi çəkisi azalır, qeyri-ərzaq məhsullarının isə, əksinə, artır. Cədvəldəki məlumatlardan aydın olur ki, 2005-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə əhalinin istehlak xərclərində ərzaq məhsullarının satın alınmasına sərf etdiyi xərclərin xüsusi çəkisi 53,7%-dən 41,5%-ə enmiş və ya 12,2 faiz bəndi azalmış, qeyri-ərzaq məhsullarının satın alınmasına sərf etdiyi xərclər 15,6%-dən 17,1%-ə çatmaqla 1,5 faiz bəndi, xidmətlərin ödənilməsinə sərf etdiyi xərclər isə 30,1%-dən 40,9%-ə yüksəlməklə 10,8 faiz bəndi artmışdır. Bu, dünyada əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini ifadə edən müsbət göstərici kimi qiymətləndirilir və qanunauyğunluq hesab edilir [3, s. 174-175].

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında əhalinin pul gəlirlərinin quruluşu, %-lə

Göstəricilər (istehlak xərcləri)	İllər				
	2005	2010	2011	2012	2013
Cəmi	100	100	100	100	100
O cümlədən:					
Ərzaq məhsullarının satın alınmasına	53,7	48,2	47,6	43,2	41,5
Qeyri-ərzaq məhsullarının satın alınmasına	15,6	15,2	14,4	16,2	17,1
Alqaqollu içkilərə	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
Xidmətlərə	30,1	36,1	37,5	40,1	40,9

Ölkəmizdə muzdlı işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı 2005-ci ildə 123,6 manat, o cümlədən dövlət bölməsində 89,1 manat və qeyri-dövlət bölməsində 191,9 manat, 2013-cü ildə isə müvafiq olaraq 125,1; 346,9 və 542,1 manat olmuşdur. Göründüyü kimi, müqayisə aparılan dövrdə orta aylıq nominal əmək haqqı 3,4 dəfə, o cümlədən dövlət bölməsində 3,9 dəfə, qeyri-dövlət bölməsində 2,8 dəfə artmışdır. Həm də əmək haqqının səviyyəsi dövlət bölməsinə nisbətən qeyri-dövlət bölməsində daha yüksəkdir. Bu, ölkəmizdə formalaşmış bazar iqtisadiyyatının müəyyən üstünlüklərə malik olduğunu bir daha nümayiş etdirir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün ölkələrdə orta aylıq nominal haqqının hesablanmasında eyni metodikadan istifadə olunsada, bu göstərici ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Çünki bu zaman müşahidə vahidinə çoxsaylı vahidlər daxil edilir və hər bir ailənin, muzzdlu işçinin, sahibkarın, qulluqçunun, məmurun, millət vəkiliinin gəliri bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. Odur ki, dövlət statistika orqanlarının vəzifəsi yalnız ölkə üzrə ümumilikdə deyil, həm də əhalinin ayrı-ayrı sosial qrupları üzrə orta aylıq nominal əmək haqqını hesablamaqdan ibarət olmalıdır. Ədalət naminə qeyd etməyi lazım bilir ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi belə bir hesablama aparır və özünün rəsmi nəşrlərində onları dərc etdirir. Məsələn, rəsmi statistik məlumatlara görə 2013-cü ildə ölkəmizdə muzzdlu işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı mədənçıxarma sənayesində 1516,3 manata, maliyyə və siğorta fəaliyyətində 1126,4 manata, informasiya və rabitədə 675,4 manata, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 536,3 manata, təhsildə 293,6 manata, səhiyyə və sosial xidmətdə 181,6 manata, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 217,9 manata bərabər olmuşdur. Faktiki statistik məlumatlardan göründüyü kimi, təhsil işçilərinin orta aylıq nominal əmək haqqı mədənçıxarma sənayesindəki eyni göstəricinin 19,4%-i, maliyyə və siğorta fəaliyyətindəkinin 26,1%-i, səhiyyə və sosial xidmətdə çalışanların orta aylıq nominal əmək haqqı isə daha az-müvafiq olaraq 12,0%-i və 16,1%-i qədərdir. Deməli, iqtisadiyyatın müqayisə aparılan sahələri arasında nominal əmək haqqı 4-5 və 6-8 dəfə fərqlənir [3, s. 150, 378].

Əlbəttə, sahənin xarakterindən, işlərin ağırlığından, insanların sağlamlığı və həyatı üçün təhlükəsizliyindən, qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi vəzifələrin həll olunmasında oynadığı roldan, texnologiyaların mürəkkəbliyindən, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin təmin olunmasında əhəmiyyətindən və s.-dən asılı olaraq əmək haqqında müəyyən fərqlərin olması qanunauyğundur. Lakin burada söhbət ümumiyyətlə fərqdən deyil, kəskin fərqlərin olmasından gedir.

Bununla əlaqədar olaraq iqtisadçıların fikrincə bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhali büdcəsinin tədqiqi ilə yanaşı, ailə istehlak səbətinin hesablanması metodikası da çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Onu tərtib etmək məqsədilə əhalinin bu və ya digər sosial qrupu üzrə normal istehlak üçün səciyyəvi olan əmtəə və xidmətlər seçilir. Odur ki, hər əhali qrupu üzrə ayrılıqda xərclərin quruluşunu müəyyən etmək üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır:

- 1) əhalini təbəqələrə bölüb sıralamaq;
- 2) hər qrupa daxil olan əhali tərəfindən məhz hansı məhsullardan daha çox istehlak olunduğunu müəyyənləşdirmək;
- 3) istehlak olunan hər bir əmtəə və xidmətin ailənin ümumi xərclərində xüsusi çəkisini müəyyən etmək.

4) hər qrup üzrə ayrılıqda istehlak səbətinin quruluşunu müəyyənləşdirmək.

Müvəqqəti zaman kəsiyində qiymətlər üzərində müşahidə aparılmasının da çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bazarda qiymətlərin qeyri-sabit olması informasiyanın neçə dəfə toplanması qaydasının müəyyən olunmasını zəruri edir. Bu məqsədlə:

- qiyməti həddindən çox qeyri-sabit olan əmtəələr hər həftə qeyd olunur;
- qiyməti daha sabit olan əmtəələr (paltar, mebel) hər ay qeyd edilir;
- mənzillərin icarə haqqı, vergilər və s. rübdə bir dəfə qeyd edilə bilər.

Gəlirlərdə çox böyük fərqlərin olması və inflyasiya ilə əlaqədar olaraq ölkənin mövcud sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində insanların həyat fəaliyyətlərini təmin etmək üçün lazım olan vəsaitin minimum məbləğini müəyyən edən əsas hesablama sistemisi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu minimum məbləğ əhalinin cins-yaş quruluşundan asılı olaraq natura və dəyər ifadəsində istehlak büdcəsinə əsasən müəyyən edilir. Qərb ölkələrində minimum məbləğ – yaşayış minimumu yoxsulluğun səviyyəsini ifadə edən əsas göstərici kimi məlumdur.

Minimum istehlak büdcəsinin hazırlanmasında iki metoddan istifadə olunduğunu demək olar. Bunlardan biri normativ, digəri isə statistik metod adlandırılır. Normativ metod fizioloji istehlak konsepsiyasına, statistik metod isə cari istehlakın xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən real istehlak qanunauyğunluqlarına əsaslanır.

Məsələn, Rusiya Federasiyasında yaşayış minimumunun quruluşu və maddələrinin təkmilləşdirilməsi sahəsində işlər aparılır. Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının qida institutu tərəfindən əhalinin cins-yaş tərkibi nəzərə alınmaqla insanların fizioloji tələbatına uyğun olaraq ərzaq məhsullarının istehlakı normativləri və başqa bir institutu tərəfindən qeyri-ərzaq məhsullarının minimum istehlak normativləri işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqat iki istiqamətdə aparılır: birinci istiqamət həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan göstəricilərə – tələb və təklifə – əsaslanır. Lakin həyat səviyyəsinin yalnız tələb və təklifə əsaslanması real vəziyyəti olduğu kimi əks etdirmir. Çünki yalnız bu göstəricidən istifadə edilməsi həyat səviyyəsinin digər tərkib hissələrini – təhsili, səhiyyəni və i.a. – əhatə etmir.

İkinci istiqamətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həyat səviyyəsinin bütün tərkib hissələri nəzərə alınır və onlar bir ümumiləşdirici göstərici ilə ifadə olunur. Burada başlıca çatışmazlıq kimi iqtisadiyyatda islahatların aparıldığı bir şəraitdə həddindən artıq «xırdalanmaları», orta göstəricilərdən istifadə edilməsini göstərmək olar. Mürəkkəblik ondan ibarətdir ki, hər bir göstəricinin qiyməti onun əhalinin hansı təbəqəsinin mənafeyinə toxunmasından asılıdır. Odur

ki, xidmət və nemətlərin ölçülməsi fərdi faydalılıq tədqiqatlarının aparılması üçün az səmərəlidir.

Bəzi iqtisadçılar bu istiqamətlə razılaşırlar. Məsələn, alman alimi P.FonderLipke belə hesab edir ki, rifahın müəyyən edilməsi üçün işlənib hazırlanmış və istifadə olunan, həm də hamı tərəfindən qəbul edilməsi mümkün olan metodika yoxdur və belə bir konsepsiyanın axtarılması uğurla nəticələnmir [4, s. 269-270].

BMT-nin mütəxəssisləri 1990-cı ildən başlayaraq əhalinin rifah səviyyəsinin dəyişməsinə əks etdirən və ölkələrarası müqayisə aparılmasında istifadə olunan vahid göstərici kimi insan potensialı inkişafı göstəricisini hesablayırlar. Bu indeksə həyat səviyyəsinin başlıca cəhətini əks etdirən aşağıdakı üç göstərici daxil edilir:

- doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu;
- təhsildə nail olunmuş səviyyə;
- valyutaların alıcılıq qabiliyyəti paritetliyi nəzərə alınmaqla hesablanan əhalinin hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsulun həcmi.

İnsan potensialı inkişafı indeksi göstərilən üç göstəricidən sadə hesabı orta kəmiyyət kimi hesablanır. Onun ölkələr üzrə müqayisəsi hər bir ölkənin dünya dövlətləri sırasında yerini müəyyən etməyə imkan verir. Bu göstəricidən dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin, habelə indikativplanlaşdırmada proqnozların və büdcənin işlənib hazırlanmasında da istifadə etmək olar.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymətlərin çoxu tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində formalaşdığına və ölkəmiz bazar iqtisadiyyatında «yaşadığına» görə istehlak qiymətlərinin monitorinqi və istehlak qiymətləri indekslərinin yeni sistemini formalaşdırmaq lazım gəlirdi və belə bir sistem artıq formalaşdırılmışdır.

ABŞ-da istehlak qiymətləri indeksi əsasında qiymətlərin qeydiyyata alınmasına 1917-ci ildə başlamışdır. 1951-ci ildə isə ABŞ Konqresinin təhsil və əmək palatası üzrə Komissiyası belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, hökumət tərəfindən dərc olunan göstəricilər içərisində ən mühümü istehlak qiymətləri indeksidir. ABŞ-da istehlak qiymətləri indeksi hər ay dərc olunur. Bu göstəricinin hesablanması iştirak edən əmtəə və xidmətlərin siyahısı olduqca genişdir. Lakin ən zəruri məhsullar bu siyahıya daxil edilmir.

Başlıca məsələlərdən biri də əsas sosial-əmək proseslərinin gedişi üzərində monitorinqin - dövlət tərəfindən müşahidənin aparılmasıdır. Onun istiqamətləri aşağıdakılar ola bilər:

- əhalinin gəlirləri və həyat səviyyəsi;
- işçi qüvvəsi bazarı;
- məşğulluq və işsizlik;
- idarə, müəssisə və digər təşkilatlarda sosial-əmək prosesləri;
- əmək şəraiti və mühafizəsi;
- sosial-demoqrafik və miqrasiya prosesləri.

Azərbaycanda əhalinin pul gəlirləri ildən-ilə artır. Belə ki, əhalinin gəlirləri 2005-ci ildəki 8063,6 milyon manatdan 2013-cü ildə 37555, 5 milyon manata çatmış və ya 4,7 dəfə, o cümlədən əmək gəlirləri 3,3 dəfə, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər 6,3 dəfə, mülkiyyətdən əldə edilən gəlirlər isə 71,8 dəfə artmış. İşsizliyin səviyyəsi 7,3%-dən 5,0 %-ə enmiş, əmək şəraiti və mühafizəsi sahəsində konkret tədbirlər həyata keçirilmiş və müsbət nəticələr əldə edilmiş, sosial-demoqrafik və miqrasiya prosesləri normal məcrada davam edir. Bütün bunlara Azərbaycan dövlətinin gördüyü məqsədyönlü tədbirlərin və həyata keçirdiyi sosial siyasətin nəticəsində nail olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Экономическая безопасность. Учебное пособие. Коллектив авторов. Под ред. д.э.н., профессора В.А.Богомолова. Издательство ЮНИТИ-ДАНА. 2010, 295 с. 2. Oqtay Məmmədli, Mürsəl İsmayilov, Fazil İsmayilov. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərslük, Bakı, «MBM» nəşriyyatı, 2014-cü il, 623 s. 3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2014. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2014-cü il, 809 səh. 4. Липке Р. FOND der. Экономическая статистика. Берлин, 1995, 350 с.

Жизненный уровень населения и методологические основы её повышения

Ш.Н.Хуршудов

Экономисты всегда придавали огромное значение развитию теоретических, методологических и практических подходов к изучению уровня жизни населения.

Несмотря на различие подходов, практически всеми подчеркивалась связь между макроэкономическими показателями, характеризующими общее экономическое развитие и уровнем жизни как показателем социального благополучия. В статье на основе фактических статистических данных рассматриваются источники доходов населения и основные направления её использования.

Ключевые слова: уровень жизни, социальная политика, материальная обеспечения, макроэкономические показатели, доходы населения, расходы населения, номинальная зарплата, потребительская корзина, индексы потребительских цен, индекс развития человеческого потенциала.

The standard of living of the population and methodological bases of its increase

S.N.Khurshudov

Economists have always attached great importance to the development of theoretical, methodological and practical approaches to the study of living standards.

Despite the different approaches, almost all emphasized the link between the macroeconomic indicators of the overall economic development and quality of life as an indicator of social well-being. The article based on actual statistical data sources are considered income and the basic direction of its use.

Key words: standard of living, social policy, financial security, macroeconomic indicators, household income, spending, nominal wages, consumer basket, consumer price indices, human development index.